

Konrád György: Zsidó-magyar számvetés* (1989.)

Van Magyarországon, főképpen Budapesten körülbelül százezer zsidó – nem igazán közösség, nem igazán nemzetiség, nem igazán etnikum. Lehetne állítani, hogy a magyar nép része, és lehetne tagadni is ezt. Lehetne állítani, hogy a zsidó nép része, és lehetne tagadni is ezt.

Lehetne azt is mondani, hogy magyar zsidók, ahogyan azt is lehetne mondani, hogy zsidó magyarok.

A távoli légi járaton, ahogy egy magyar útitársam akad, végigbeszélem vele az utat, vagy ha nem is végig, de mindenesetre sokkal többet beszélgetek vele, mint más utassal tenném. Kíváncsibb vagyok életének kisebb-nagyobb mozzanataira, van, ami összeköt vele, lehet vele arról az országról beszélni, ahol élni szoktam, ahol az embertársaimmal az anyanyelvemen közlekedhetem, ahol megtanultam az ételek ízét és a kertek illatát, ahol az érzékeim birtokukba vették a világot.

És mivelhogy zsidó lévén, hagyományosan szóban élő és a szóbeli kinyilatkoztatásra figyelő nép fia vagyok, hogyan is ne töltene el érzéki élvezettel ez a nyelv, a magyar, amelyen az öntudatom testet ölt? Hogyan is lehetnék közömbös a nyelv iránt, amely a lelkem teste, és mindazok iránt, akikkel ezen a nyelven otthonosan beszélhetek?

Fia vagyok a zsidó népnek, és polgára a magyar társadalomnak, nemzetnek, államnak. Zsidó és keresztény magyarok között telt el az életem nagyobb része, hogy is ne lennék magyar? Akkor hát mind a kettő? Igen, mind a kettő. A kettőből csak élethazugság árán lehet egyet csinálni.

Kettős baleset, hogy zsidónak és magyarnak születtem. Két, tanulságosan balszerencsés nép. Kétségtelen, hogy például egy fehér, angolszász protestáns léte kevésbé kérdéses, mint egy magyaré, egy zsidóé vagy akár éppen egy magyar zsidóé. Oka van rá, hogy biztonságosabban mosolyogjon.

Balsors, akit régen tép, így jellemzi népét a költő abban a versben, amelyet egy egész nemzet megilletődötten énekel ünnepeken, és amelyet az elmúlt másfél század történelme a magyarság kultikus énekévé tett. Egymás után háromszor is elénekeltük a Himnusz a Madách téren, ötvenhat decemberében, hogy a lóról kardlapozni és a talajszintről gumibotozni készülő rendőrök ismét vigyázzállásba legyenek kénytelenek merevedni, mert a Himnusz közben nem illik mozogni, s így mikor harmadszor is összekötöttük magunkat ezzel a komoly énekkel, a gumibot és a kardlap nem akart csapkodni, békésen szétszéledtünk.

Ha Kelet-Közép-Európában van még számottevő zsidó közösség, akkor ez a budapesti az. A magyar zsidóság nagy részét megölték, a maradékból sokan elmentek, mert bizonytalanul érezték itt magukat. Sokan elmentek, mert a létükben sokszorosan kérdésessé tétettek. Először magyarokként, aztán polgárokként, majd esetleg értelmiségiekként is. Megunták. Hányszor lehet egy embert kérdésessé tenni úgy, hogy még mindig győzze türelemmel?

De vajon akarja-e a magyarság a megmaradt zsidók további itt maradását? Most, amikor ennek az országnak a polgárai merészebben kezdenek beszélni, nem lehet elkerülni, hogy szó essen a zsidóság ittlétéről. Személyek és közösségek bemutatkoznak. Keresztény és zsidó magyarok együttélése ez a forró kása, amelyet a kultúrmacska a népi-urbánus ellentéppárral kerülget.

Mivel a keresztény magyaroknak voltak kellemetlen élményeik több zsidóval az elmúlt évtizedekben, hatalomban részesedő zsidókkal, természetes, hogy ezek az élmények meg akarnak szólalni. Az emléktől nem muszáj eljutni a paranoid általánosításig, de ez a lelki munka bejáratott pályán halad, és azzal kecsegtet, hogy kezébe adja a bajok kulcsát. Nem a rendszer a bajunk, mondták sokan az elmúlt években, hanem a zsidó funkcionáriusok. A jó király rossz tanácsadói.

Ha egy közvélemény-kutatásban megkérdeznék a keresztény magyar embereket, hogy mit kívánnak: maradjanak-e itt Magyarországon a magyar zsidók, vagy menjenek el innen máshova, és ha a többség azt mondaná, igen, menjenek, ahova akarnak, Izraelbe, Amerikába, bárhova, ahol beengedik őket, csak innen menjenek már el, mert zavarja a szemünket a látásuk, igen, különösképpen az övék, akkor nem volna bölcs dolog tovább erőltetni a barátságot.

Ahogy elmentek a maradék zsidók Lengyelországból és Bulgáriából, Romániából és Csehszlovákiából, ahogy mennek és mennének továbbra is sokan a Szovjetunióból, úgy elveszíthetnénk mi is a hitünket annak értelmességében, hogy kitartottunk itt Magyarországon vagy még pontosabban Budapesten, ahol Párizs és Moszkva között Európában tudtommal a legnagyobb létszámú zsidó közösség él.

Akkor hát menjünk mind át a nyugati, keresztény, liberális, kapitalista demokráciákba, ahol a megélhetésünk és a gondolkodásunk összefér a környezetünkkel? Vagy éppen vándoroljunk föl, minden zsidó-arab konfliktus ellenére is, a Szent Városba, hogy az ősök földjén megkapaszkodjunk, harcolva és egyezkedve azokkal, akik úgyszintén az ősök földjének tekintik a Szent Várost?

Több zsidó barátom elment ötvenhat novemberét követően, mert az volt a benyomása, hogy a magyar politikában csak ez a két véglet lehetséges: a sztálinista, illetőleg poszt sztálinista elnyomás vagy az újra színre lépő jobboldal, amely majd ismét teret ad a spontán antiszemitizmusnak. Nem volt idő pesszimizmusuk bizonyítására vagy cáfolatára, ki-ki beállítottsága szerint jósolta meg, hogy mi lett volna, ha nem jönnek megint az oroszok.

Én azt mondtam, hogy valami új jött volna, és az most a föld alá megy. Ezért maradtam. Ők csóválták a fejüket, és azt mondták, hogy álmodozó vagyok, mert valami régi jött volna, valami olyasmi, ami már volt, és ami többé nem kell nekik. Ennek megfelelően elmentek, mert a kommunizmusból is elégük volt.

Én úgy véltem, hogy tudna itt egy normális demokrácia is kialakulni, amelyben a nagyszájú gyűlölködők is megpróbálnak ugyan egy kis publikumhoz jutni, de nem sok hívük van, mert az emberek zöme a józan centrum körül helyezkedik el. Én ötvenhatban is, csakúgy, mint most, úgy éreztem, hogy az emberek nem hisznek a demagógoknak, és úgy képzeltem, hogy a jobboldali extrémizmus csupán marginális jelenség volna.

Aztán végigcsináltuk, ki-ki a maga módján a visszafogottabb, gyakorlatiasabb utósztalínista elnyomást, a Kádár-korszakot. Az ellenzék mindvégig ellenség volt. Amolyan ördög, mint az antiszemita mitológiában a zsidó. Nem gondoltam, hogy ötvenhat után a rendszernek még ennyi ereje lesz, hogy még harminchárom évvel sikerül elhalasztania az alapvető, kézenfekvő kérdések nyilvános megvitatását.

A zsidók közül sokan hibáztak, amikor a liberális demokrácia helyett a kommunista szocializmust választották zsinórmértékük gyanánt, mert az nekik biztonságot nyújtani nem tud. Nem állítható, hogy az elmúlt évtizedekben mindent egybevéve a zsidó középosztály derekasabban állt volna ki, mint a keresztény középosztály a polgári szabadság és az egyén méltósága mellett.

Tény, hogy mind a rezsim kulturális apparátusában, mind pedig a demokratikus ellenzékében a zsidók – az ő tényleges budapesti statisztikai számarányukhoz képest – túl voltak reprezentálva. Annyi kereszteződő áramlatban tűntek föl zsidók, hogy antiszemita legyen a talpán, aki mindezt egy velős általánosításban csomózza össze. A Kádár-korszakba, amely egy restaurált diktatúra lassú fellazulásának története, ebbe a kommunista udvari kultúrába sokan polgári puhasággal fészkeltek be magukat. Még ma is sokan bizonytalankodnak, hogy rajongjanak-e olyan nagyon azokért a polgári szabadságértékekért.

A zsidók csak akkor konzisztensek önmagukkal, ha a liberális demokrácia elveihez tartják magukat, mert eddigi tapasztalataink szerint az életbiztonságunkat, a félelemmentes és eredményes létezésünket csak a liberális közállapotok biztosították, mert intellektuális és erkölcsi kritícizmusunknak a formális demokrácia úgy-ahogy megfelel, mert a Tórából és a tradícióból, a zsidó történelem leckéiből következően nekünk a személyek egyenrangúságának axiómájához ragaszkodnunk kell.

1967–68 volt a Kádár-korszak fénypontja, a gazdasági reform elindításának az ideje. Már azt hittük, hogy kezdjük kihúzni magunkat. És akkor jött két csúf hiba. Izraellel megszakítani a diplomáciai viszonyt, és a szovjet csapatokkal együtt bevonulni Csehszlovákiába – egyik sem volt szabad gesztus. Túlságos alkalmazkodás, idomulás, hasonulás a nagyhatalmi befolyáshoz, ez a kis nemzeti mintahiba. Olyan viselkedés, amely nem igazán úrra, nem is igazán szolgálra vall, hanem valamire a kettő között, talán az ispánra, akit parancsolásra kineveznek, nem pedig megválasztanak, és aki emiatt a felsőbbséghez húz, nem az alája tartozó néphez. Cinkosai voltunk tehát a kormánynak ebben a két igazolhatatlan cselekedetben. Emlékezetem szerint akkor lebecsültük ennek a két hibának a történelmi szimbolikáját. Tudjuk, hogy a kollektív erkölcsi ballépések idővel nemhogy elsimulnának, de egyre kínosabbak, minél többet tudhatunk róluk, mert kiolvasható belőlük egy olyan latens nemzeti stratégia, amely eddig csak bajt és megszégyenülést hozott.

Az Izraelhez fűződő diplomáciai kapcsolat egyoldalú felbontásával a Kádár-rendszer hivatalossága az itthon és a külföldön, s ezen belül Izrael Államban élő magyar zsidóságot árulta el. Hatvannyolc augusztusában a csehszlovákiai bevonulással megismételtük az 1940-es

jugoszláviai bevonulás erkölcsstelenségét. Csapatunk csatlós szerepben bevonultak egy olyan szomszédos országba, amellyel előzőleg barátsági és kölcsönös megnehtáadási szerződést kötöttünk.

Hogy ez a két árulás nem ütközött a maga idejében számottevő ellenállásba, mutatja, hogy milyen kevésbé szuverén volt a magyar civil társadalom akkoriban, ha létezett ilyen egyáltalán. Az is lehet, hogy némelyeknél egyik esetben az antiszemitizmus, másik esetben az irredentizmus színezte a közönyt. Akkoriban volt olyan új nacionalista vélemény is, hogy majd az oroszok, ha elég lojálisak leszünk hozzájuk, talán jóváhagyják a tengelyhatalmak adományát, a részleges területi visszacsatolásokat.

Nyomasztóan hatott a magyar zsidó közösségre a Kádár-kormányzat hivatalos részvétele a keleti tömb anticionista propagandájában, amely esetenként alig burkoltan antiszemita is volt. Kínos emlék, hogy ebben az anticionista propagandakampányban zsidó újságírók is közreműködtek, s készséggel megfogalmazták Izrael-ellenes, egyoldalúan arabpárti kommentárjaikat.

Új helyzet állt elő. Valószínűleg erre vártunk. Magamról elmondhatom, hogy én ezt akartam: az igazság óráját, amikor sorban minden kimondatik. Mikor az önfenntartásnak nem előfeltétele a nyúlós őszintétlenség.

Lesz-e itt demokrácia, ha eddig nem volt? Azt gondolom: igen. Mindenütt el kellett valamikor kezdeni. Igen, azt hiszem, át fogunk alakulni demokratikus jogállammá. Az a benyomásom, hogy a cenzúra oszlásával bekövetkezik egy stiláris fordulat is. Egyszer csak kezd természetellenesnek és kínosnak látszani a nem néven nevezés, a hallgatással meg nem történtté tétel, az elviccelés szokása.

Hogy alakul a magyar demokrácia? A kölcsönösen jóakarátú és igazságszerető irányba? Vagy esetleg mégiscsak van indulati és ideológiai talaja egy politikai irányzatként megjelenő antiszemitizmusnak? Ilyenkor új kérdéseket kell föltennünk magunknak. Ha jelek mutatkoznak rá, hogy ismét megjelenőben van környezetünkben a politikai antiszemitizmus, ha tehát megismétlődne az a különbség, amely a magyar politikai elitet a két világháború közötti időszakban elválasztotta a nyugat-európai demokráciák politikai elitjétől, akkor lehetséges, hogy a maradék magyar zsidók jelentős, talán éppen életrevalóbb része búcsút fog mondani Magyarországnak. Akkor el fogják vinni innen a családjukat oda, ahol őket kisebbségi mivoltukért nem fogja hisztérikus indulatanyagú megkülönböztetés érinteni. Hisztérikusnak nevezem az olyan antiszemitát, aki minden bajban a zsidók keze művét látja.

A magyar zsidók annyira fogják otthon érezni magukat Magyarországon, amennyire módjukban áll itt, ahol születtek, szabad országban élni, amennyire, meg tudnak állapodni mértékadó keresztény magyar honfitársaikkal az alkotmányos demokrácia filozófiájában és erkölcsében. Ha különböző pártokhoz tartozó emberek magától értetődően kötelezőnek tartják magukra nézve a fair play, mondjuk magyarul, a becsületes játék stílusát, akkor az utcán járva úgy érezhetnénk, hogy magunk között vagyunk. Ha a demokratikus átalakulásnak, az európai

társulásnak nincsen esélye, akkor a magyar zsidóknak sincsen esélye itt a Duna–Tisza vidékén. Akkor – a gyermekeink iránti felelősségünket átérezve – fel kellene számolnunk ezt a megmaradt szórványszigetet. Demokráciákban, ha van is népi antiszemitizmus, nincsen kormány szintű politikai antiszemitizmus.

Közkeletű igazság lesz-e, hogy az egykori illetékesek közreműködése a magyar zsidók nagy részének, hatszázezer embernek az elpusztításában, bűn volt? De vajon vállalhat-e magára hitelesen kollektív felelősséget egy őszinte ember? Amikor egy közösséget vállalom, akkor legszívesebben a dicsőséget vállalom. De ha az erény hagyományát vállalom, nem kell-e akkor részesnek éreznem magamat a bűn hagyományában is? Mert hiszen az erény mindig a bűnnel való birkózásból születik, sohasem áll tisztán. Egy németnek nem lehet csak Goethét és Beethont kimazsoláznia a német múltból, egy orosznak csak Puskind és Csehovot. A vállalás emlékező szenvedést is jelent. Megkapjuk a választott közösség egész múltját -- azzal a sok rémes alakkal egyetemben.

Mit vállaljak, ha két közösségbe születtem? Néha az egész poggyász ránk nehezedik. Nem lehetünk zsidóként sem csak áldozatok, annál is inkább, mivel a történelem számos zsidó tettet és tettetést tart számon. Nincs büntelen nép, csak erkölcsi tompaság van. Nem lehet a lelkünkre nehezedő teherként nem vállalnunk Rákosit és zsidó uszályát. Egy zsidónak szenvednie kell, ha izraeli katonák arab gyereket lőnek le.

A két igazi magyar forradalomban, 1848-ban és 1956-ban összetalálkozott a két közösség, egy részük együtt csinálta. Bizakodó kedvünkben mondhatnánk: furcsa, idegenkedő-vonzódó kapcsolat. Mintha kiegészítenék egymást. Itt a veszteség teremt közösséget, sokat költünk a halál emlékére, a sírköveink fantasztikusabbak, a temetőink meghittebbek, mint a nyugati temetők. Tudunk-e legalább a halottak fölött kezet nyújtani egymásnak? Ha már őket nem tudtuk megtartani, legalább az emléküket tartsuk meg.

A demokratikus átalakulás keresztény és zsidó magyaroknak társadalmi és nemzeti érdeke. Nincsen személyi szabadság, jogbiztonság és civilizált érintkezés a polgárok között alkotmányos demokrácia nélkül. Minden jel szerint az államok és rendszerek belső stabilitásának is ez a feltétele. A szomszédos országokban a magyar kisebbségeknek csak az alkotmányos demokrácia biztosít személyes és közösségi autonómiát, valamint szabad érintkezést az anyaországi magyarokkal.

A magyaroknak nemzeti-társadalmi érdeke a demokratizáció felgyorsítása a közép-európai térségben. Magyarország alkalmasnak látszik az aktív közvetítő, a kezdeményező, az élesztő szerepére. A zsidók érdekeltek az egész világon az alkotmányos demokrácia kiépülésében, az egyetemes emberi jogok egységománjának érvényesítésében. Ha zsidók ezzel ellentétes gyakorlatot folytatnak, akkor az ellentétben áll a zsidóság történelmi érdekeivel. Az asszimiláció legfőbb gesztusa: a helyi értékek kritikátlan elfogadása. Lojális alkalmazkodás a nemzeti köztudat uralkodó előítéleteihez, ez volt a hagyományos asszimiláció hibája. Ez vezetett az antiszemita kivetéshez: „Nem! Nem igaz, hogy egyek vagytok velünk!” A hamis azonosulás – mind keresztény, mind zsidó részről – elfogadott követelmény volt.

Legyetek egészen magyarok, mondták a szabadelvű befogadók. Egészen magyarok vagyunk, pihegték a frissen befogadottak. Az előbbiek hamisságot kértek, és hamisságot kaptak. Az utóbbiak hamisságot ígértek, és hamisságot adtak. Megvolt mindkét félben a jóakarat. De az egyezés tartalma lehetetlen volt.

Meggondolkoztató, hogy ez a felállás mind a mai napig megismétlődik, van keresztény magyar, aki teljes asszimilációt igényel a zsidók részéről, és van zsidó magyar, aki önmagában felszámolni kívánja a zsidóságot, a keresztényeknek teljes asszimilációt ígérve. Az irodalomban is megvan az igény és a készség a hamis paktum felújítására.

Mindenesetre kettőnek kell lennünk, és meg kell különböztetnünk magunkat egymástól ahhoz, hogy őszinte egyezésre juthassunk. Híd csak ott lehet, ahol két part van. Régóta együtt élünk, azonosak vagyunk, és nem azonosak. Ebben voltaképpen érdekességet is találhatnánk. Bizonyára azért folytatjuk ezt a feszült együttélést, mert túl minden csalódáson, még találunk értéket, meghittséget vagy akár erotikus vonzóerőt egymásban, sok mindent, ami nélkül a szívós kapcsolatok elgondolhatatlanok.

Sok a kimondatlan, és nem is muszáj mindent kimondani. Íme, eljött azonban a kimondások évada, illik hozzá az is, hogy legalábbis imaginárius szerződésbe foglaljuk egyezésünket és különbözésünket, már csak azért is, hogy inkább csak kellemes meglepetéseket tudjunk egymásnak okozni az őszinteségünkkel, mert ha eleve azonosnak deklaráljuk magunkat, akkor szüntelenül felszínre bukkan a különböző, ha viszont eleve különbözőnek állítjuk magunkat, akkor minduntalan kiderül a közös.

* A cikk a **Szombat** 1989 novemberi és decemberi számaiban jelent meg. A 2010 decemberi 20 éves válogatásszámban az írás rövidített változatát közöltük.

(2010 év végén Konrád György új könyvvel jelentkezett; a Zsidóságról című kötet az Európa Könyvkiadó gondozásában jelent meg.)